

על חיים נחמן ביאליק

לגלגת ששים וחמש שנים להולדתו

ב. ה. צ. ת. ו.

(מתוך קונטרס זכרונות)

כחי ואחת מתפילותי היא, שיאריך עד מאה ועשרים שנה, יהודים כאלה אינם מצויים ביותר. הוא ממתיק את היי ותחת בנים הוא לי. לפני רוב שנים, בשנת פרסם שירו הנלכב, "החלקי עמכם", שניתן בו ביטוי נפלא להערצת הצנועים, ל"ו הנסתרים, שעל ידם תפארת העולם עומדת, שאלתי אם לא ראה כמות לפניו את חותנו, השיב: כן, חוש נכון הוא בך, אמת הדבר, אך לא הייתי רוצה שיתפרסם, סוד הוא, ענייני משפחה. כששאלתי שמה רשאי אני לרסמו על כך לחותני, השיב: כרצונך, אבל דרך סוד. כשרמזתי לו ל"ו שבת, חייך ואמר: שמויות, דמיוני של חתני הוא, ש"ה דה ואמת כשתי מלבויות הן ואין אחת נוגעת בחברתה. כך ביאליק היה אומר: יותר משלמדתי צדקות מספרו יראים למדתי מחותני. ור"ש שבה היה מחבבו בכל מיני חיבה, היה קורא בשיריו וכתביו ומשגרים על פיו, היה נלהב לו ומאשר שזכה שביאליק והא לו באחד מבניו — שכן היה נהג בו כינוי בן — אולם מעולם לא היה מתימר בו בפני אחרים ולא דבק בלשונו אבק גאווה ועתים היה מוצר על יותרת הכבוד שזכה לו בשל חתנו ושלא ראה עצמו ראוי לה, אף ההותנת מרת חיה, זכרונה לברכה, אשה צנועה וברוכת מידות כחכמת לב וטובעיו, חיבת עבודה, כוח-סכל ומסירות ואהבה ללא מצרים. חתנה חיים נחמן היה לה כדבר של קדושה ועליו גאותה וששונה. ימים שביאליק ואשתו היו יושבים בביתה היו לה ימי חג ושמוחת והיתה מקיפתם ברוב אהבה, לגרום להם נחת רוח יתרה. אף ביאליק היה אוהבה ומשכחה ביותר והיה רגיל לומר: אמר לך אדם שהוא שונא חותנהו, בדוק אחרי אשר חו, שהרי אין הבת אלא כחמשכה של אמה, זו יורשת מידותיה והליכותיה של-זו, מה שיש בזו יש בזו, נמצא אשתך הביבה עליך ממלא אמה חביר בה עליך.

באמת אתה מוצא באשתו של ביאליק כהמשך אבותיה היקרים למידות נאות ולמזג טוב — טוב, אצילות, טוהר ורוב אהבה לכל הנברא בעלם, מה היתה בחיי ביאליק — כבר כתבו בזה, אבל מי שראה כמותי מקרוב, עד מה נתקיים בו בביאליק ענין ובה צורך, יודע עד מה עמדה לו האשה כתומך בחייו ודורות באים עתידים לקשור לה כחרים. היא שיר עה לשאת בסבלותיו ולהיות לו כעיר דוד ותנחום בימים של חיבוט-הקיום כבימים של חיבוט-הנפש. והיו, כידוע, ימים חמורים — שנות אר דיסה שהיה בהן גם עוני וגם דוחק ופארישאל אנוס היה להתענות בהח ראת-שעורים או במסחר-פחם וכדומה.

לי, לאשרי, כמנה אחת אפיוס. זכותי ונאתי למחיצתו ושמעתי אמרתיו וראיתי מקרוב הליכותיו, כאחד בן בית. מזלי שיהא לי — ב-1906 שכרתי דירה אצל חותנו של המשורר, ר' שבה אור בוך, בקיוב, רחוב ליד ניצ'נא 51 וישבתי בה שש שנים רצופות. במשך השנים האלו היה ביאליק ורעיותו, ספקרים פעמים הרבה בבית-הוריה, עתים ישבו בו אילו שבועות וכן ניתנה לי שעת כושר לראות ולשמוע את שראיתי ושמעתי. לא מעט כתבו חוקרים וסופרים על הריו, אביו ואמו, אף הוא עצמו הציב להם מצבות ער, בכמה וכמה שירים, ביחוד ב"ספיה" ובמהגור "יתמות", שהוא כשירת-הכבוד שלו ומן הראוי היה לדבר גם בסביבת בית אשתו, בית אורבוך, שודאי גם הוא היה מנומריה-השפעה המסייעים והמעודדים בחייו. ר' שבה אורבוך, שיאריך ימים ושנים, יהודי בעל-בית, כותריעות, אך צדיק בלבו ודרכיו, מניידורות שלפנינו, שהיה בהם בן המיזוג של תוסלב ובור-נפיס. מידות טובות שמנו באדם המחוקן נדרונו בו — אור מוצנע של עני וזה, אורך רוח והסתפקות במדעם, אהבת הבריות ואהבת תורה לשמה. מכיריו היו מכבדים אותו וביתו היה עליהם מהימן ביותר. אף קהל-הרמאים לא יכול היה למנוע עצמו מלרושש לו כבוד. לא היה עשיר כיר חר ומטופל במשפחה גדולה, תמיד נתון בעלפה של דאגת פרנסה, לא פסק מלימוד וקריאה ומסירות לתני עה הלאומית וערכיה. ביותר היה מכבדו ומוקירו ביאליק עצמו, היה אומר עליו: עמרת-ראש הוא לי. בה יות ביאליק לאחרונה בוארשה שאל-תו לחותנו, אמר לי: הוא יקר לי

השכינת. עתים הנעיש קולו, רגש ורם, עתים שיכך קולו קול דממה דהה — עירובי בעם, תונה, עמתי-נפש. קשים היו דבריה-מתאר את הטבה ותועבותיו, קשים מהם היו דברי-המטיה תוכחתו כלפי עמו ואלהיו. אלו היו רגעים של הרגשת-זוועה — דומה מנביאי-קדומים עומד לפנינו ומרעים דבר-תוכחות על ראש צמו ההוסא והאומלל. כולנו עמדו דמעה בעינינו, והמשורר כאילו היתה בו יד כוחות עליונים ופיו כמפיק עמודי-אש. הדממה שעמדה כל אותה שעה בהי דר לא נפרעה גם בכלות המשורר לקרוא שירתו. המכוננים ישבו כבשעת הדי ריאה — דוממים ובמחושקים למקר סם. אך פני המשורר החורו ביו, הר, רגש ונדכא פסע אילו פסיעות, ניגש לקצת חברים ואמר מה שאמר. האמנם צריך להרחיב את הדיבור כדי להדגיש, כי היתה זו לנו חיה גדולה, מרעשת, ושאין השיכחה על-ה לה לחול בה כל עוד נשמה באפנו? ... מאותו ערב גדול עברו אילו שנים מבלי שאשוב ואזכה לראות פני המי שורה. אלו שנים, שנעשה לרביס-דברים מנני הדור, מרכז רוח ואהבה. היו כמה וכמה שמות נערצים ביותר — פינסקר, לילינבלום, אחד העם, הרצל — אבל נקודת האהבה הטמירה ביו חר נתרבוה בו, בביאליק. בלהט האהי בה הטמירת הזו היונו קוראים בו, מספרים משמו, מדברים בו, הונים בו. כל מלה, כל מאמר מפיו שנתל נלגל אלינו נתלנלנו בעמויים אדרת-היקר, כל שיר חדש שלו היונו קוריי אים וחוררים וקוראים, עד שנשתגר בפניו ומשנשתגר אמרנו וחורנו ואי מרנו אותו בעל פה. והנה זכות יי להתנאות לאורו שניתנה לדורו ניהנא

א. כנדולה בזכות הוא לי הזכיה שזר כנו נורל-היי, בהביאו אותי למחיצתו של ח. נ. ביאליק, זכיתי לראותו רוב ימים ומקרוב, בשכינה אחת, בסביבת קרובי ומשפחתו, היא המי ביבה שבה נהג האדם ביותר דרך חירות ומנות מקום. לאהרים ללמוד אפיו, דרכו והליכותיו מתוך רוב מעי שים, אפיודות, פרטים. אינו צריך לומר, כי ימים הרבה לפני שהכרתיו פנים רחש לו לבי, כלב כנו הדור הצעירים, אהבה והעי רעה. כנודע כבש את לב דורו מראי שית צערו, מתחילת גילוי, ממש עם ראשית צפצופה של כתי-שירתו, אל הצפור". ככל ששיריו נתדבו והלכב, נדלה האהבה, נדלה יראת הרוממות והרי ראייה ראשונה, ראייה של פנים אל פנים והיא בהפתעה. לפני שלי שים וארבע שנים נודמנה לי באקראי בזיטומיר, כרחוב ברדיצ'ב, הכורה של צעורים, קצתם חבדי, שהלכו וניגחו זה את זה בפלפוליי-פולמסאווה ובאמצעם אנך בלונדי, שזקנקנו כמי עט שלא היה מנולח, עיניו רושפה והוא כראש מדברים שדיבורו בנהג טעם. שאלתי את ידידי רוד'סקי (עתה הוא יושב בביאליסטוק) מי היא אותו אברך, השיבני: חיים נחמן ביאליק. ודאי שנצטרפתי לאותה חבר רה ואף זכיתי לשמוע תורה ראשונה מפיו, תורה שבעל פה ונאמרה בדי כור לוחט כלחט הימים ההם — ימים שלאחר פרעות קישונב. כי הוא חזר מאותה עיר-הריגה, ראה אה הפורענות בעיניו, ראה לפרטי-פרטים ואף נתן ביטוי לכאבו וחורנו כשיד ועמו, בפואימה הנודעת, שהרעישת אחר כך את האומה. דברים שאמר ביאליק בעל פה באזני החבורה ההיא אף הם שקויים היו עצוב-צער ועם ושמיעתם היתה בתרדתי-קודש מסש. אותו יום חרתי וראיתי אותו, חזר תי ושמעתי אותו — לשעת-ערב הוד מנה החבורה וקצת אחרים לביתי של ד"ר ביאליק, שאר-בשרו של המשורר ואסיפת זומא זו נועדה לקריאת הפואימה שנכתבה ועדיין לא נתפרי סמה ברבים. רק כעשרים איש נתי כנסו, מטובי-העיר וישיבתם ברוב מדרך-נמש ובהשמע השורות הראשר גות כבר היו השתוממות וחרדה משמשות בערבוב, כל מלה נשמעה כדעם בגלגל, כל שורה כפרוי-נעש. לא ניע ולא זיע, עוצר נשימה, ואם אומר להאר את ההרגשה לא אובל שלא להעזר במקרא, הוא המקרא על רוח אלהים המרחפת. הקריאה נמשכה כשעה וביאליק עצמו ישב חיוור אך נלהב, עיניו מנוצצות ופניו, כן, פניו אף הם לא יתוארו מכלי לחזור, בצירוף קדום — פני

מכלל-שיחותיו נבלטו אלו שהיה מספר בהן: מיהו לסופריהדרור. היה דיבורו רוב לבניות ורוב הוקרה ואהבה. כסמכות עליונה היה לו אהד העם ודיבורו עליו בפיטיוס, ביראת כבוד, כדרך דיבור על גרול הדוד. כאי-שיות היסטורית היה לו, לא מצא גדול ממנו במתשבת-התחיה שלנו, לא מצא בדרורו מעמיק ממנו בהבנת היהדות, מהלכה ויעודה בתולדות. נצטרפו לכך שבחיו כאירופאיוטוד של הספרות החדשה שלנו, כבעל נוסח וסגנון נאים ביותר ושהם כלבונים מצוינים לדרך מחשבתו, אם לבירור ואם לפולמוס. כשהיה מדברנו היה מעלה אוחו מעשה כד' עקיבא, שבא עם כ"ד אלפי תלמידי דיו לירושלים ואמר על רחל אשתו: שלי ושלכם שלה, כלומר מידת-גדלות שיש בדרור ובספריו מכותו של אחד העם באה. לא היה נזהר להביא בשור-חתו משידור, אך ציטטות משידור הנודע "לאחד העם" היה נעזר בהן בשיחותיו אלו. בתהלכות היה מספר בעדקותי, טהרו, ישרו וטוב מנהגו של מורו ורבו ולא זו מלבדו עד שהמשילו כנר"א המורדני.

בקיוב ישב אדם אחד, נביר, שארו של אחד העם, אף תוא אשר גינצ-ברג שמו. ביאליק ידע על כך וביקש להבירו, לשמוע מפיו פרטים מעברו של אחד העם, ולרדתו ונעוריו, אולם אנו שאותו נביר לא היה מחובב עליו ביותר, לא רצינו לגרום לו נחמדות, שיהא מסודרעו של ביאליק. פעם אחת בא אחד העם לקיוב — והיה בא לכאן לפרקים לא מעטים — נכנס לבית קרובו ומער בביתו סעודת-צהרים. לימים כשנודע הדבר הזה לביאליק דרש לזמנו לכפופה אחת עם אותו נביר. באנסי קיימתי דרישתו וזימנתי את שניהם בפארק הניקולייבי שלא היה רחוק מביתו של גינצבורג. ישב ביחד ליל עם אותו יהודי שלוש שעות רצוי שות ושאל שאלות רבות בענין הביו-גרפיה של אחד העם, הפרטיפרטים, על ימי שבתו בכפר הסמוך לסקוויה, שנות-התדר, מי ומי היו מלמדיו, מה ספרים היה קורא בזמנים שונים, אם כתב בילדותו, אם היה מחובבי הטבע, מה היו חיי משפחתו, מה מנהג נהגו בו ההורים ומה היה הוא בהם — שלל-שאלות. כשנפטר מעם הנביר אמר זה: הנה, הלאיתני מר חיים נחמן בהוות ביאליק בקיוב אומר אילו פעי מים ליסע לכפר מולדתו של אחד העם ולראות נופו ומנו, ולא נסתיע הדבר. ולענין אחד העם ראוי לחזק מעשה שהיה — מעשה שאחד העם הזומן למסיבה של גדולי העשירים שבעיר, הם הנרדסקים, ההלפרנים, ההפנרים ורומיהם והיו מסובים מחוגי האריסטו קרטיה והמתבוללים ואחד העם, שהיה תמיד נזהר בסנעמירנוס, כאילו יצא משיטתו וחקר בתריפות, שהיה בה כמעט מפגיעה במידת העדינות, אה עשירי המתבוללים על קרישות יחסם לציונות, לארץ-ישראל. דבר זה עשה השם רב ונעשה כשיחתיוס בכל החי גים. כשהגיע הדבר לביאליק, קרא: יישר כוחו, יישר כוחו, מולודיץ, ולא די בכך, צריך להזהיר את הללו, כשי-אורסן עמו אני מנסו על דבריו.

ברוב חיבה והוקרה היה מרבר כ"בני 'אומנותו' כש. משרני חובי סקי וכשרף גדול התלהבות שלנו אליו עצמו היה אומר: מפשים, על שום מה חזיו עובדי אלילים כאלה, על שום מה תשתהו לאולימוס בדני, כשיש שאינו בדני, ולא זו בלבד אלא שהיה עומד לפנינו וטורח להוכיח באר תות ומפחים, כי משרניחובסקי הוא באמת מעלה ממנו. וכשנסינו, הלילה למחות בידו היה מתרעם עלינו שאין אנו מקבלים דעתו. חיבה רבה עלתה

ובעיר אנשים עמלים, סבלים, בעיר ענלה ודומיהם. כ"הולשה" מיוחדת שלו היתה אהדתו היתירה ליהודי כפרים, ביהודי למוזגים שבהם. בכשרון מבורך היה מתאר הויהם, תכונותיהם, עולמם הפנימי וברוב התלהבות היה מספר על התנהגותם, הלך רוחם הדתי, חיי המשפחה שלהם ועל הכל שהיה בו מן הכפריות. פעם אחת נשאל, אם הטיפי-סום הכפריים שבסיפוריו, כב"ספיח" ניטלו כהויהם מסביבת-הכפר, שעברה בו ילדותו, השיב: הכל שבו חוטיו נמי שכים והולכים משם. אהבתו לעם ולאיש העם ניכרת היתה בקירבתו אליהם — נכנסה אשה מן הרחוב והביאה חלב, עמד הוטב עצים ועשה מלאכתו, הביא הקצנ מנת-הבשר, הביא נער משולה סתב, עני נכנס ועמד בפתח, מיד היה ביאליק נטפל להם, פותח בשיחה, שואל ונשאל והנתינה הוא להם כידוד מאו ומקדם והוא מברחם בדיבור נאה ומחנם בעחוק וסופו שהוא מעלה סהם את שביקש להעלות. בשוטמו ברחובות קיוב הית נמשך לרובערהעניים, היה עומד ליד התנויות העלכות, מעמדות-תנרים וזעירים, בתי מלאכה קטנים של חייטים וסנדלרים, הית מתבונן בהם היטב והיה נכנס עמחם לכלל-שיחה, שואל לדרך חייחם ובכל צורתם לו צר.

שמועה היתה מהלכת בקיוב כי גיר-כורו הנודע של שלום עליכם, מוא טוביה החולב, הארכימיפוס שלו הוא חי וקיים ונברא וישיבתו בבוארקה הסמוכה לעיר, ששלום עליכם היה נר-סע אליה לפגש בימות החמה והוא, סנכיה, היה מספק לה חלב ומעשר חלב. בהגיע השמועה לביאליק התחיל פוצר בו, שאוליכו לבוארקה ואמצא לו אותו יהודי. אולם מן הנמנע היה לקיים בקשתו, כי באסת לא חולב אחד היה מצוי שם, אלא כמה וכמה חול-בים היו מצויים שם, כלומר הרבה מבי ני סוגו ודיוקנו של טוביה. שכני המקום אלה מהם הצביעו על פלוגי ואמרו טוביה הוא ואלה מהם הצביעו על אלמוני ואמרי ט"כ"י היא ומי האחד המפורי, האמיתי או יודע. פעם אחת ישבנו עם ביאליק בקלף הציוני שבמדרש-קובסקה, נכנס בבחילות ובעיר צר נשימה אברך, שידע עד מה ביאליק מתאווה לראות את טוביה וצעק שלא בקולו: רבי חיים נחמן, טוביה החולב נוסע. היום היה יום של צינת-סתיו וביאליק נבהל מסקומו ויצא בריצה, בלא אדרת ובלא כובע, ובגלגל רציני אחריו כמותו וראינו לפנינו יהודי קטן קומה ושחור, עלתה יקמנה עמוסה חלב ומעשה-חלב מעוטף בפרוה סטנה, מושב על דוכנו ומזוז את סוסתו הלכ-נה והכחשה. סבבנו אותו מכל העבר רים וביאליק התחיל מתבונן בו סכף רגלו עד קדדו. היהודי לא ידע עד מה זהתחיל צועק: הניתנו, אולם ביא-ליק לא הניחו, פתח בשיחה והמסור עליו שאלות היכן ושיבתו באו, ומאיר מהו ושיבתו כאן וכמה שנים אומנות של חולב בידו וכמה שנים מתענה סר-סתו ברעבונה ואם ידע אה שלום עליכם, היהודי רטן דברים של רגונה, הצליח סוסתו ואיננו. נשארנו סחרד שים על עמדנו, בלא אדרת ובלא כובי עים וביאליק עומד באמצע וצוחק מלוא פתח רצונך הוא טוביה, רצונך אין הוא טוביה, יש בו מסוביה ואין בו מסוריות, על כל פנים הוא חסר מה. ניכר, שטוביה האמיתי עדין אנו. הייבים לבקשו, ואמנם, בקשנו אחריו ולא מצאנו וביאליק, כשחזר לאחד שנתים, חזר ושאל: מצאתם את טוביה, מצאתם את טוביה?

בשהגיע לדבר ברש"י היתה נעימת דיבורו, נעימת החערצה, מתחממה ביותר — ומסיים בדורות אחרונים, ימי פריחה מתמדת לרוב ישראל, התמידות, התשכלה, הציונות. וכך ישבנו בבית אורבוכ והיינו בשומעי לקחו של גדול-טורים ואשרינו שוכינו לכך. ודאי הרבה כמה ששמענו נפל כורע בלבנו ועשה פרו ונתפשט כצנר רות שונים בעולם, אולם הרבה נשי חסע, — ואף כי היינו רושמים עיקרי דבריו ואף טרחנו לקיים לשונו ביסודה, אך הרשימות לא נשמרו, בו היו בנו מהפכות, מלחמת אזרחים, פרעות — ואכזה עולמית היא, שהיו הדברים כאוצר בלום. ומי יש בו הכוח והיכולת למסור דבריו ברוחם, כלשונם — הלא היו נים גדול יכו גלריבנה ורעיונות, הושעבואה ועוצם בקיאות. אמנם לא היה נואם, אבל היה יותר מנואם — לשונו היתה מלאה ניבים מופלאים, הקולעים אל השערה, מהירימשל ומליצה; ציודי היה מעשה אמן והיה שופע עוברות, סאורעות שכל אחד ואחד ניתן בהני דרה רקה מן הרקה; אוצר-המלים שלו רובו מעולם התלמודים, הלכה ואנדה פתובים זו בזו, וכתכלין להם הלצה וחידוד והכל בתואם מפליא של תוכן וצורה.

שיחות שלו לא בלבד ברומו של עולם גלגלו, אלא גם בעולם-המעשה גלגלו. היה בו שכל מעשי מופלא ומפחותו הקיפה את החיים הסמשיים בהסתעפותם לאורות ולצללים, ידע את העולם ואת הבריות ועתים היה אפילו מתגדר בכך, ביהוד כשהיה משבה עצמו בסוחר מוכשר. היה אומר בערך: האומר לי כתבת שיר שלא כתיקונו אינו סקניטני, שכתובה שלא כתיקונה היא לי בגור האפשה. אך האומר שאני סוחר שלא הלכה הוא מקניטני, שוודע אני, שרבריו אינם אמת. היו משיחותיו שניתנו לעניני החיים, עניני יום יום, דבריי פרנסה ומסחרים, הלשונת-אדם, גילוי החיים הפרטיים, שידוכים וחיתונים, מאורעות השעה והרגע. החיים לכל גילוייהם היה מתעורר עליהם, אפילו עניני בית והנהלתו נכנסו בתחום התי-ענינתו וזערה. רבים שנמלכו בדעתו בעולם-המעשה והיו נהנים ממנו עצה ותושיה. ובבואו לרבר בצורדי הצוררות של עניני-החיים היה עושה דיבורו כמיני מטעמים, כאן הוא זורה אילו גרגרית-לסוד תריפים, כאן הוא מפוך אילו פרתימשלים נעימים, כאן הוא סוג מכוסי-ההלצה המברקת ומצא שאף שיתות-חולין שלו היו כדברי ספר רות גמורים וכדרך שבלענו עיקר סערי דתו בלענו פרפראותיו.

איש העם היה ואיש עממי היה, שר רש נשמתו שורש מקהלות רבבות עמו. רוב חייו, מעצם-ילדותו, היה כמסיבו העם וחיו והם מעינו. העם — אלה השכבות של סוחרים ועירים, בעלי-מלאכה, כפריים, עמלים, משכילים, פרי-עלים — היו אחובים עליו אהבת נפש. הליכותיו, מנהגיו, הרגלו, מידותיו, די-בגרו היו על רדך הטבעיות, הפשטות, שהגיעה לפעמים לידו פרימיטיביות. כתחומים אלה — כמותו כעם. העמד מיהת היתה בעיקר מהות לו ומי ששמע דיבורו בשפת-דיבורו של העם הרגיש בה לא בלבד עושר ורוב-נוניה כפי שהיא בפי רחבי-העם אלא גם את הית מוסר-העם, את סגנון-העם. מושגי-המוני העם, ביסאיהם היו שגורים בפיו, עולם-ציוותחם, אמונותיהם, הלצותיהם, איכ-לם את שיחותיו שהתנוצצו באפורידי מים, חידודים, מעשיות מאוצר-העם והיה מכשם בהם כל מסיבה וכל סערי דה; בשבתו ובכלתו הית מעלה רוב סיפורים, זכרונות, מהלכות על יהודים ושל יהודים, יושבי-הגרות, נשים וקי-נות, רבנים, מלמדים, ברחנים, שששים,

היתה עמלה, מקמצת, מתקבמת ובלבד שיוכל לקיים תפקידו, ראש תפקידיו. אותה ההתחקות על תכונותיו ומנהגיו כתי יום יום והתאמצות להשרותו באורה של שלוח ולהרחיק רגונה וכעסים, אותה דאגת יום יום לשלוחו לבריאותו, למזג-רוחו, להלך-נפשו; אותו המנהג שנהגה ברבריו שככתב ושברפוס, שהיו לה כספרי קורש — מי ישקול כל אלה? ודאי ביאליק עצי-מו שהיטיב לדעת מה משקל וערך להן ועל כן מצינו את ההוצאה הנדר-לה של כתביו כמשאת כפיים וכמנחת ערב לנות ביתו תוסכת גורלו.

משפחת אורבוכ משפחה גדולה היתה — שמונה צאצאים, שלשה בנים וחמש בנות וכולם כטהרורה נאה של החורים — טובים, ישרים, נעימים. דרכם כתיים לפי אפיה כשל הוריהם אולם לא כך לפי ביוי-נה — סופם כמחויץ לשיטה, מעבר לתנועתנו הלאומית. כאילו לא היתה בהם אורדת-הבית נתפסו לדרכי הסרי ציאליוס והמהפכה המתכברים לתעורת עמם. חיבבו את ביאליק אך לא הורו בו, הוקירו אותו אך לא הכירו בו. בעלה של הצעירה בבנות, בליוס-ק, היה כידוע העסקן הכולשאוי, יאן-נא-מארניק וראינו זה סקרוב בסור-פו הטראגי. צעיר הכנים, חיים, שהיה בשנת המחשבה נער בן שבע עשרה אבד בצבא האדום. ואף בי המשפחה כאילו מהלכה על חודי קצוות והתהום המעורה כתובה רבה לא נפרעה והאהבה של בני המשפחה ונשמרה ההרמוניה שבת. היתה קעין פסיחה על נקודות-המריכה, נמנעו מפולסאות יתירים שלא להנכיר את פיורדי-הדרכים כפיורדי-הלכות.

היא המשפחה האצילה, שהגורל הטוב הביאו לתוכה והיה נמשך לה, לנות בקרבה מנחת הגוף והנפש. היה אומר: דומה אף השכינה קיוב נוחה לה מאוריסה. באמת, ימים שעשה בקיוב היתה בו רעננות יתירה, היה מבריק ביותר בשיחותיו ותורתיו, היה במין ספר תורה המהלך וספיק מרגליותיו. היה מדבר ודורש, בדרכו, ברוב ענינים — דבר התחיה העברית, ניות-התרבות העברית, הגדרת סבי עם וטיבם של גאוני-דרות וגדוליהם. ביהודי היה מתלהב בדרבו בספרית העברית והיהודית החדשה, היה מר-תח רינו ויותר שהיה מחסירו היה מטיתו ועיקר ענינו — יצירות חד-שות, סופרים חדשים, משהוביר שם אחר או אחר שבפסליה של הסופרים החרשים, המחוננים היה גל של חמיר סות עולה מבריו. דיבר על הכל ועל כולם הוצ לאדם אחד — ביאליק שמו. לא בשירה שלו, לא בפרוזה שלו, לא בעבודת כינוס שלו. אפילו כשהיינו, כמעשה פרובוקציה, דוחקים אותו שיהא מדבר בעצמו, היה עושה עצמו בלא יודע. ולא בלבד כספרותני לזרותיה היה מדבר, גם בספרות העמים היה מדבר. וביותר בספרות האהובה והנערצה עליו, הספרות הררי סית. כשהיה מדבר בהשפעה ודרכרי השפעה על ספרותנו ומפורינו היה מתבל את השיחה במעשייהשוואה ולשם כחינה מעמד צמדים-צמדים כנון נגול ושלום עליכם, פושקין זמשרניחובסקי, גורקי וברנר. וכרומה (לעצמו לא מצא בן-צמד) ומגלגל בהם שעות רצופות — היה מעלה כתובים סכאן ומכאן, בודק בתכנס וצורתם ומרמז תרי צד שוח, הרי צד שונה. היה הנור ומוכיח ענין עצמי אותה של הרות, כנון שתקופת יבנה נחכמה היתה תקופה של עשירות כרוה אף כי מסוכה היתה לחורבן האומה ושיעבודה וניסה לאשש דעתו על משלים אחרים והיה מפליג לתסרי פת הגאונים, לחכמי צרפת — אנכי,

ההגדה קאפלן, לא עשה, חלילה, בנפיים, אלא שפיר בנבייה ובחשלוט.

האחד חיים ושם האחד נתמך, שני שמות לילך אחד דברי-מותרות הוא. ומעשה בכינוס תרבות בקיוב, שאחר השלוחים שבו עמד על דגליו ודרש דר' שה גדולה להוכיח, כי לא זו בלבד שתנועת תרבות היא בשפלה-מדרגה אלא שבסביבת הנלווית נגזרה עלית כלויה נמורה, ביאליק הקפיד על הדרשה הזו והשיב עליה בדברים קשים והזי כיר משמו של א. לוינסקי מנהג שרכנים היו חוששים בתתנויות' זיו בכיסיהם מכתבים של רבנים גדולים שקיימו ואישורו, שנתחייבו באמת באור חם יסורים. מנסח המכתבים ניכר היה כאילו סיחוש-תתנויות הוא ממש במצוה שכל ישראל כשר מתחייב בה, אף דרשתו של ההוא שראק לפטר בס' כנת כלויה היחה עשייה כך, כאילו כליות תרבותנו בגולה היא ממש מצוה שאנו חייבים בה. ומעשה בחילום דו-סיים שהתהוללו בפארק הניסולאיבי וישבנו, מנהל "השלוח", ירדי חיים קצנלסון ואנכז, וסמוכים לנו קצת חילום שיכורים ששרו בקול גדול שיר ציני ביותר, אך גם מוצלח ביותר בדרך בנינו וצירופי-ביטוייו. עמד ה. קצנל-סון ותרנמו מניה וביה תרגום עברי מוצלח. הראיתי את התרגום לביאליק, התלהב כדרכו ואמר: א כפרה ביאליקס א שיר פאר אט דעם לידעל. ומעשה בנשפ בקיוב שהופיעו בו ביאליק ושחר קנית אחת שקדקה שיריו. עמדה והתי פארה שביאליק כרוך אחרית. סיפרו לנו בעזרה זו אומרת כך וכך. השיב: אם התפארה זו צריכה לה לשם פרנסה, מהיבא תינת, תתפאר, אני אין אינו מפסיד. ומעשה בימי המלחמה שביא-ליק ופרישמן באו לקיוב. שניהם סעדו סעודה צהרים בבית אויב-כוכ. היתה זו סביבה גדולה — כל המשפחה והאורחים נעשרים נפש והמאכלים בסוב מעם, שאל ביאליק לפרישמן: מה אמנות גדולה, כתיבת שיר שלי, כתיבת מאמר שלך, או עריכת סעודה כזו, ואני אומר לך שאין אמן בעולם כהולחתי שלי תחיה. השיבה ההתנתת: ואין מזל בעולם כחתן שלי יחיה. ומעשה בימי הפורענות של מלחמת האזרחים ונת' פשטה בקיוב, כבערים אחרות, השמר עה, כי פורע-דניקין הרנו את ביאליק, ולפי שההגדה שנפלה נשמעה כדרך ודאי נפלה עלינו איפה וירדה עצבות גדולה והיו שישבו, "שבעה". כשנחכר עהשמועה שמנעת שוא ונודע שנולת משום שבאמת היו חיוו נתונים בסכי נה סיפרו לו לביאליק על אותו אבל, אומר: חבל, שלא היתי אותה שעה בקיוב, הייתי בא לנתלכם באבלכם.

ודאי שמי שזכה לעמוד בקרבנו ביר קש לחזרר לצפונותיו ונמשך ביותר לגלות מה מתהלך-היצירה שלו, מסודר היצירה שלו. ומה התפסקות האדוקות שבין יצירה ליצירה, והיצירה עצמה האם פרוצתה במפתיע או ביטוליה הבוי ומסומך — שאלות אלו וכאלו נצנצו בנו וקצתן אף העזנו לשאול באזנינו. היה נהג להשתמט מתשובה, אך עתים ויכנו בפירורי תשובה ופעם אחת אומר: התנויות, ההרגשות, הרשי סים והרעיונות, הסידה חומרה ההיולי של היצירה, מנקרים תמיד במזה ובי נפש, ולא בלבד התוכן, הענין, אלא גם הצורה, הלבוש, אפילו פרטי-הביטוי מעי סיקים תמיד את המות והנפש, אולם כל אלה אינם אלא העיבוד, הכלי הלידה ואילו הלידה עצמה, הנלוו והכתיבה הסמוכה לו, באים במפתיע, בספונטי גיות, בלא יסודים וסכל, בלא מדוע ובלא למה. עתים שעת העיבוד קצרה, עתים ארוכה אך עצם היצירה לאור העולם, טענה ומניעה הם כסוד, כחידה ואינו יודע פשר להם. פעם אחת אומר: בכלל, אין היצירה קלה, היא עולה ביניעה, בעעבים, במאמצים ובסדרתת

הגובה קאפלן, לא עשה, חלילה, בנפיים, אלא שפיר בנבייה ובחשלוט. מיחסו לסופרים יכולתי גם לראות כימים שראיתי מקרוב ובית איירבוכך שנעשה כתל שכל הפיות פונים אליו וההסללה שבו כהמולדת-התכונה לחתרי נה, ובכלל המבקרים רוב התנים לספי-דת, כלומר בחגים ואכרסים העומי דים בפחה. מי שניסה את הנוצה בחיבור שיר, סיפד או מאמר דאה כחובה וזכות לעצמו לכבד בביקורו את ביאליק ולא הוא בלבד בא אלא גם צירוי-כתביו באו עמו. ביאליק לא נעל פתחו לפניו, לא התרעם עלי-הם אלא ישב באורך רוח, אפשר לומר בסבלנות של ברזל, שמע קדושתם, נמל עצמו הכתבים בידו, בדקם מכאן ומי כאן, אמר דעתו — מצא וצננצו-כשרון אסר דברים של עידוד, לא מצא אלא פנים ופחה היה מרגיש אותם בעדי-נות, שלא לביישם, על שראוי להם לאחוז אומנות אחרת. עתים נעזר ברמו, עתים בחירוד ותללו היו יוצאים מלפי-ניו ואין טינה בלבם, ולא בלבד התני-ספרות ומעמדי-כתיבה אלה ודומיהם היו רואים עצמם זכאים לעשוק עתותיו, אלא לאחריהם באה להקה גדולה של עסקנים, מורים, ציונים סתם ויהודים סתם והכל חזבעים אוננו שישמע דברם ופיו שיאמר דברו. פעם אחת שמעתי נאנח: רבנו של עולם ומתי אתה מניח לי שעה אחת שנוכל אני ואשתי להיות נתונים לנפשנו, כמה יכול אדם להיות כרשות הרבים וככרמלית, שמא הגיעה השעה שיחא כרשות היחיד וכרשות היחיד. פעם אחרת סיפר מעשה בסופר באודיסה, צרה צרורה, שהיה קורכרנו ברוב ביקוריו, במשך חדשים לא פסק מלכוא ולהסריר את הדעת וכשבאו סימיר-שעמומו עד נפש עמד לפניו ביא-ליק ואמר לנו יודע אתה, הולה מסוכן אני ועיקר מחלתי כדרך יסירות, כמין מניה, יום יום אני אנוס לסגור עצמי כהררי, להחפשט את בניו ולהתהלך ערום אילו שעות רצופות, מבלי לשי-מוע שום רחישא ולחישא לא בהררי ולא בהדרים הסמוכים. מאותו יום ובית.

יוש כמה וכמה דברי-מהלח הקשרי דים בביאליק ובקיוב וראוי לרשום מהם. בן המעשה ברבה של העיה, ד"ר יא מפורלסקי, שהיה מן הלמדנים, נשתיה נוהג כדרשותיו לשלב משירי ביאליק. היו שהתלוצצו ואמרו: מי נביא ויאמר מה שיר של ביאליק ודרוש השבת ד"ר יאמפולסקי כהומר. לימים נמצא שכבר אמר כל שיריו ואין לפי-ניו אלא דרך-חזרה אליהם ועליהם. אמר דו לו לביאליק: עתיד ד"ר יאמפולסקי להזמין שירים חדשים מירך, שאם לא כך סופו שהוא נשאר בלא שיר של מלאכה. צחק ביאליק ואמר: תאמרו לו לד"ר יאמפולסקי שאשתדל לקיים צרכו, אך מוטב שישמע לעצתי ויפסיק לכמה שנים שינן-שירי ברשותיו ובינתיים ישחבחו מלב הקהל ויובל לחזור ולתפל דרשותיו בשירי שיהיו באוני הקהל כחידוש נמר. מעשה בציוני נודע, עבי די מובחק, עסקן מן המשובחים, אדם טוב ונעים. מפורסם היה באוקראינה כולה (עתה הוא באשדוקה וזה מקרוב יצא ספר לכבוד יובל הששים שלו) אך היה בו גם מן המזה, שהיה נודש עצמו מידת פרסומו וכן נהג לקרוא ילדיו בשמותיהם של גדולי-מנהיגים וסופרים, כפינסקר והרצל ולילינבלום וכדומה. סיפרו לו לביאליק: פלוגי שוב אין לו גדולים שבין הנפטרים ובאנסו ייוסק לגדולים שבין החיים ושעל כן הוא מכקש מביאליק שיתיר לו לקרוא בשמו את הרך הנולד. היה צחקו של ביאליק מודרד והולך ונכרבה לו תשרי כתו: אני מתיר, אני מתיר, אלא שאני מתנה תנאי, שאשתו תלד תאומים ושם

על הנבירים ועל הפוקרים, נמע גם כראוי מן הכוס ופתאום פנה לאותו אברך ואמר: פאניה, אשתי שלי נת-מאסה עלי ואשחרך. שלך נתמאסה עליך הרינו עומדים ומתחלפים בנשותינו ושנינו דעתנו גינחית עלינו. ביאליק ינתד משתפעל מאותה אמירה כתפעל, כנראה, מדרך האמירה והאומר וכל שלא ראה אותו אותה שעה ולאחריה לא ראה אדם המתגלגל מצחוק ממש.

יחסו לסופרים מצא ביטויו לא בלבד בשוחה אלא במעשה, בעזרה. כפטרונם היה ונודעת פרשת פעולתו בתחום הזה ואין אני בא אלא לצרף נרניר ממה שנודע לי ממעשיו בקיוב, כשנעשתה בימי המלחמה מפלט גם לסופרים המלים באנסם מהתעסקות ומפרנסה ומהם הני-עו עד גפר לחם. קרן-העזרה, שביאליק טרח בה, אספה כספים בערים הנוד-לות ובמובן שמצודתה היתה פרושה גם על קיוב. ירדי ד"ר נורודי צפו ואני היינו העושים ומעשים כזה ונת-קבלו בידנו רוב מכתבים מאת ביאליק, שאבדו עם גלגולי-הפיכות ורק שנים נשתמרו בירי וכך לטונס:

I
ד' לחודש תשרי תרע"ה ירדי הנעלים ה' ש. קאלקער והד"ר ה. נארודיציקי. כנלל מהלח אינפלוגציע שהש-כיכתני במטה ימים אחרים: דחתה תשובתי עד עתה ואתכם הכליחה. את המאתים רו"כ קבלתי והלק מהם נבר נתהלל והנני מביע לכם את תודתי בשם החברה הספרותית ובשם הסופרים שבאודיסה.

אתמול שלחתי בשם החברה הספי-דיתית דפה בקשה לועד ההמדי לפליטים שבקיוב, לקצוב לתמיכה הסופרים העברים סכום מסוים, כדי שנוכל לגשת לעבודה ספרותית, נעין קובץ וכדומה, שישתתפו בו הסופ-רים הנצרכים: ובאופן כזה תבוא התמיכה בדרך כבוד, וגם להספרות העברית שנשתתקה תבוא תועלת. זרוז נא את אלה המשתתפים בהועד שיתמכו בבקשתנו ולא ישיבוה דר קם, כי בנפש הסופרים היא. והנני אומר לכם ברכה ושלוש שלכם ה. נ. ביאליק

II
ירדי ה' קאלקער!

הלא ידוע לך בודאי הקוריוז, שיצא על ידי הנובה שלכם, ה' קאפלן, למרות התבטחות לא הביא לי את הכסף המובטח, ואני באתי לאודיסה, כמעט ריקם". הד"ר נארודיציקי מסר לי מכל "הטרם" רק 125 רוב"כ וכבר נתי-חלקי יחד עם המאה רו"כ שלך, ששלחת על שמי, בין הסופרים, ואולם אין קומץ כזה מושביע אפילו את השזעל. אם הנובה שלכם לא "עשה לו בנפים" שלה את הסותר. אנשים מתים ברעב, ועינינו רואות זכלות ואין לאל ידנו להושיע ואל תאמר שאודיסה פומרת את עצמה, חלילה! אלא שבאודיסה נמצאים כעשרים משפחות סופרים (אתמול בא הנחג מ ציכמן ואחרים) ועלינו הם כולם. ענני מיד.

שלך באהבה ה. נ. ביאליק שלום לאשתך ולכל אנשי

ה' קאמיאנסקי סודיענו ע"ד 150 רוב"כ שהוא מוכן לשלוח, וזוהו נא. שני מכתבים אלה הם כאמר מעט מרבים ואף הרבים הם מעט מרבים מהם שחיה מריצם באותה שעה, שעת חירום ומצוקה, ובאותו ענין — ענין העזרה לסופר העברי, שלא תהא דרך נדבה אלא דרך כבוד. וזכרנו שועד העזרה לפליטי המלחמה בקטוב מילא את בקשת ביאליק ושלה סכום מסוים שאינו יודע כיום לפורטו (אך אציר, כי ביאליק היה כחושד בכשרים ענין

מדבריו על דוד פרישמן ומ. ז. פויאר ברנ — חמיד היה מפעיר מפי יודעיו, שירבו לספר מזכרונותיהם עליו — אולם נעימה ברורה של פגל-חן עלתה מדבריו על מנדלי. דיבורו היה כשל מי שמרכין ראשו לפני גדר לה, היה אומר: ר' מנדלי הוא עמרת ראשנו, הוא גם ראשי-מורינו לאחר אהר העם: ציטטות ממנדלי היו כתבלין-קבע של שיהותיו, היה חוזר ומספר שיר חות תולין, הלעות, והנהגות שלו. המי-מת יתירה רחשה בדבריו על שלום-עליכם — כשם שנתן לכו לחקור אחרי הארטיטיפוס של איזה מניבוריו של אמנה-הסוד, כך היה מתחקה על כל שהיתה בו ויקתמה לחיי שלום-עליכם בעיר זו, שבה עברו עליו כעש-רים שנה. היה ממש סתחנן אל זכנים וצעירים: ספרו מה על שלום עליכם, ספרו מאמרותיו, מסאורעות, מחיו בתחום הרבים ובתחום המשפחה, ספי-ר, ספרו, וכבר נודע הדבר שהמבקש לגרום נחת דאח לביאליק נוה לו שיבוא אצלו ויביא לו מה משלום עליכם ועל שלום עליכם, אם מהליכותיו בערת יהודים מסרסרים, מנחם-מנדלים — הנהיחה הוא עומד בתוכם, לכאורה, מציע לפניהם עסקים ובאמת עינו וצד-נו אורבות לכל נדנור של תנועה וירי-כוד שלהם, אם מהליכותיו בין הנשים הזקנות בבית הקברות, נפאיות, שרבי-ניות וכדומה, אם מעשה בשלום עליכם, שנכנס לבית המלון, ליהודי, סרסור, גביר ובריאדין כמר קופרשטין — כסיפד הוא נקרא בשם קופרפונגל — שאמר לחבנט גלגלתו במקל, אם מע-שה בגביר והלמדן ברוך אסטן, שהיה קודם נבאי של הרבי מצ'וקאס — בספי-פאר הוא נקרא בשם ברוך נאטם שטריו-מעל — שסורב לדבר עם אפיר-ההר מניסטים שלנו; אם מעשים בסופר עצמו, כשהיה עדיין עצמו גביר וישי אצל סמארני נתון לעסקי מניות וכך-מה. ביאליק היה שומע וכל מעשה ככה נחת ולא הניח הפצו, עד שלא נטלנו והולכנו אותו ככל המקומות ששלום-עליכם היה דר בהם, מצוי בהם והוא היה מתבונן וחוקר מפי שכנים ושואל ומוסיף ושואל ומבקש: פרטים, רבותי, פרטי פרטים. ביחוד נמשך למע-שה באדם אחד שישב בקיוב, למדן וחריף, ברוך אוסטרובסקי שמו, שהיה קודם גביר וירד מנכסיו ונעשה סרסור, שדכן ויוצא וזא בכתי חרדים. היתה בו מירה יתירה של עזות ולשונו שמוי-פה בנידופים ולא נהג דרך ארץ בפני שום בריו. סיפרו עליו, כי נמצאו שלחשו לו: דע, כי שלום עליכם כותב איזה ביבעל וכו הוא מלעיב עליך, כדרי-כו שהוא מלעיג על ישראל. נתרתח ד' ברוך. ונכנס לבית הקפה סמאדאני, מצא את שלום עליכם ונידפו. יש אומרים שכל היה לשון גידופיו: אתה רשע טרושע, צורר היהודים, עוזר ישראל, תעשה ליצנות ביהודים כשרים, כוא ואראך ביצד עושים ליצנות. וסיכמו של סיפד המעשה, שבעל הנידופים סטר על פניו של שלום עליכם. כשנודע אר-הו סיפד לביאליק אומר: מוכרחני לרי-אות יהודי זה. כשר' ברוך נזדמן במקר-דה לכיתי קראתי לביאליק — עמד והפיט בו וראק לפניו אדם שוקנו מסוכסך ופרוע, עינו קטנות וערומות והיך עומק וציני מפזו על שפתיו. מש-ראק אותו קרא: בן, אמת הדבר, יהודי זה מסוגל למתן-סטירה. נענה לו ההוא: את כולכם, השרייבערלעך, אטית, כשי-תעזו להלעיב ביהודים. מיד צחק ביא-ליק מלוא פיו ולא יצא שעה קלה והוא ואותו רתחן כרעים מאו. פעם אחת גרם אותו אוסטרובסקי לביאליק שצי-חק שעה גדולה — ההוא נכנס אצלנו ולשלהננו מסובים אורחים, אכרך ואשתו שהיתה נאה ביותר, אוסטרובי-סקי ישב ופיו חידודי-תובחה, ששבכם

נפש (ביטוי שגוי). לדרך היצירה שלו שמעתי לאחר שנים רבות בהיותי במוסד גובצה, שבה היה ביאליק סורה, בי בעלת הבית שלו היתה מספרת עליו, שהיה יושב ימים תמימים, משרטט ומצייר, משרטט וכותב על גבי פיסות נייר קטנות ומצאו אחר כך פזורות על גבי הרצפה. היא היתה אוספתם, אך לא גשמו, כי אברוי בדליקה שנפלה בכי-תה. אף אנו ידענו דרכו שהיה יושב בלילות וכותב ועתים היה ניגון משה נתו, מעלה אור בחדר ויושב וכותב וכשהיו שואלים אותו: על מה קמת בלילה? היה משיב: חלום חלמתי. וכוונתי ששאלנו אותו לפרש שירתו הוולקנית. אדירת הסמלים, "סגילת האש", שקסמה לנו אך לא ירדנו לכוונותיה, השיב: כמוני כמוכם, אולי יבוא פרשן ויפרש, אני אין אני יודע; כוח נעלם הוא שאמר לי לכתוב וכתבתי. לכן וכוונתי שעות-ערב, שהיינו יושבים בנן הקיסר על שפת הדניפר וסביבנו קסמינו, רחש אילנות, פרסי-שירה של עופות ולחש רוח הנבלעים בדממה ומעלינו ים הכוכבים. ביאליק ישב מהורהר, עיניו עצומות ועתים נמשכה אותה ישיבה שעות רצופות. לא היינו פורעים אפילו בהגה של את הדממה. אחר כך היה קם ממושבנו והלך ואנו אחריו, עקב בצד אגודל, ודממתנו נמשכה עוד על מדרכות העיר. פתאום הפסיק הוא את הדממה והתחיל מדבר בעניני היום. פעם אחת שאלתי: ערב-קסמים כזה אינו מעורר לדבר יצירה גדולה? אמר: איני יודע, כלפי עיסה נילושת בנפש, ואין יודע מה ומתי סופה של האפיה — פנר שלימה או פירורים, לא בירי הוא אלא בירי שמים. כשחזר מארץ-ישראל היתה לנו תמיהה — משורר העם רצה לראשונה את ארענו ומראת-עיניו והלך-נפשו לא העלה אפילו שיר אחד. אמרנו לו את דברי-התמיהה, השיב: המשורר אינו-סורה הנוסע לאיזה מקום וקונה בו סהורה וחוזר עמה ומוכרה כהלכה. לא אני משוררה של ארץ ישראל, כי המשורר צריך שלידתו תהא בעולם שירתו

ושישא אותה כזכה בממש בלבנו, ואני לא השגתי את ארץ ישראל. הרבה אפשר לדבר ואף דיברו במי-דותיו כמידת העניוה, כמידת השר-שיות שלו, אפשר לומר העולם-הזהירות, דרכו בדיבור, אך במיוחד ראוי לדבר בצחוקו ובדרך צחוקו. הוא היה כמתנה טובה מירי הטבע, כפלא, הייתי אומר סגולת צחוק בחסד עליון. כמה ידע לצחוק ובכמה היגיונות וחמדה ושמהה פנימית. כל הופעה שלא בתיקונה, כל אספקלריה עקומה, כל גלמיות, כל חיר דוש תמוה, כל הבלות וכל פירור-אניקרוטה היה מסעיר צחוקו. אפילו בשעת קריאה אפשר שיחפרו צחוקו הרם — פראנו לו מגור-הצחוק—האיני טנטיבי, "הסטיק", עתים בהעלם ועתים בהפסק ואף בכמה מהדרות סמוכות. ומשצחק דבקה בכל סביבו כמניפת צחוק והכל צחקו עמו. היו אומרים בקיובד נלך לביאליק, ונשמע שיתנו וצחוקו וצחוקנו גם אנו. ובאמת היה משרה על סביבו רוב שמחה ונתתי רוח ועל פי טבעו היה הומוריסט, חיבב את ההלצה והיתה בו סגולת סמירה והיה מלעיג להפליא וללא חומלה על רשעים, מנוולים, עמי ארצות וביחוד על בעלי נאווה, שנואי נפשו. היה גם מלעיג על השוטים אלא שעידב בלענו סמידת הרחמים. היה בו כשרון לספר בחיות ובטעם. שמעתי רוב סיפורים טפזו ואף כי היו בכללם נודר-עים בדבים ומהלכים בין חבריות מפיו יצאו כבריות הרשות. קצת סיפורים כאלה היה חוזר עליהם שהיו, כנראה, חביבים עליו ביותר. כן, למשל, מעשה בשני חברים שהאחד נשא אשה והאחר נשאר פנוי, לימים נודמנו; אומר הנשוי לפניו: על מה אינך נושא אשה, הלא אשה בבית חמדה גנוזה בבית וחיי משפחה ניתן בהם סן הענין ומן התוכן ומן ההיקף. אומר הפנוי: אם אתה מתאר לי יום אחד בחיי המשפחה ואני רואה מולך והוא מעולה באמת אני שור-מע לך. אומר לו הנשוי: ובכן, באוה היום ואני ננער משנתי, מתרוצץ כל היום בולו, מתייגע כדוב, מסובב ראשי

לכאן ולכאן ואני משתיר כשוקי קרירה, אולם עם ערב כשאני חוזר לביתי, לכן עדני וחדרי כולו אור, שולחני ערוך בכל טוב ואשתי הטובה והנאה זכה וברה כשבע שמשות והיא יושבת על ידי ומספרת לי מעשים סמעשים שונים והיא סדברת (בנעימה רכה) ומסדרת ברית (בנעימה קשה יותר) ומדברת. ש ת ת פ ס ק ע ב ד י ב ו ר ה... וכן מעשה כשמש, שהגיע לנכורות, ונמאסה עליו אלמנותו והוא מבקש לישא אשה, שתבי של את המאכל החביב עליו, גריסי פנינים. בא לתהות על קנסנה של סבתא בת שבעים ונכנס לבלל-שיחה עסה בענין מאכלות שהיא נוהגת לבשל. הוא שואל: ויום א' לשבת מה את, למשל, מבשלת? היא משיבה: אני יודעת? בולבוסים. הוא שואל: ויום ב' לשבת מה את, למשל, מבשלת? היא משיבה: אני יודעת? רקין של עופות, מיצעים. הוא שואל: ויום ג' לשבת מה את, מבשלת? היא משיבה: אתם, כסתילה, טרדן, ביום ג' בשבת מבשלים בנים קטנים. הוא שואל: ועם ד' בשבת מה את, למשל, מבשלת? היא משיבה: יום ד'? בולבוסים, סבוצלים. והוא, שכולו סתי-אוה לדעת מתי היא מבשלת פניני-גריסים, צועק: נו, מפניני-גריסים, פניני-גריסים (בקול חזק יותר) מפניני-גרי-ס—ים. תפח הרוח כאבי אביו, שכה, שעדיין אינה אישתו אלא בלתו... וכן, מעשה באותו גוי בעל-עבירה שאכל ביום התענית וככל שהיה מסתכל בירי-קן אסיה-צלוב היה דומה עליו שהיא זר-עמט לו. היה מצוץ בה ואמר: יעי בוגזי ניע... הריני נשבע שלא אכלתי, היה חוזר ומצוץ בה והוא רואה שהיא חוזרת וזועמת לו והוא מבקש רחמים. לאתרונה הוא מצוץ בה ורואה שעדיין היא עומדת בזעמה הוא צועק: ואם אכלתי מה? תיפח וכו'. וכן מעשים רבים ואחרים.

העם הנודע, פון האסלאוויטש קיין לני-באוויטש, שנוסחאותיו רבים, מהם משוגשים ביותר. לפרקים מרובים כהיות ביאליק עמנו היינו שרים שיר זה, שהיה חביב עליו, ופעם אחת הפ-טיק את הויתרה ואמר: חבריה, שיר זה נפלו בו קלקולים ותיקון הוא צריך. נטל פיסת נייר, ישב ותיכר את הנוסח הזה שנשפר בידי וכך לשונו: פון האסלאוויטש קיין לנבאוויטש וואס הער איך איך פון לנבאוויטש קיין האסלאוויטש וואס דארף איך איך איך האב א ווייב מיט זיבען קינדער וואס הער איך איך און א ציג איז מינע דינדער וואס דארף איך איך פון האסלאוויטש וכו' ניט קיין ברויט און ניט קיין חלות וואס הער איך איך און אין קוימען פייפט דער דלות וואס דארף איך איך פון האסלאוויטש וכו' איך האב א שטיב און א דאך וואס הער איך איך און מיין סוכה איז און סכך וואס דארף איך איך פון האסלאוויטש וכו' טיעף די בלאטע אויף די וועגען וואס הער איך איך און אין פענסטער שמיסט דער רעגען וואס דארף איך איך פון האסלאוויטש וכו' וויסט און פינסטער, קאלט און סמוטנע וואס הער איך איך און אויפן הארץ איז סאלעמוטנע וואס דארף איך איך פון האסלאוויטש וכו' שווער או ביטער איז דאס לעבען וואס הער איך איך איך פאָהר צום רבי'ן, אוי צום רבי'ן וואס דארף איך איך פון האסלאוויטש וכו' הניסות ארץ ברבע שעה ודומה שיש בו מחידוש-שיר, שירעם חדש וכך היינו שרים אותו מכאן ואילך.